

Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán

Akadémiai Kiadó, (Budapest, 1973, 428 old., + 11 kép)

Hol tartunk ma 1848–49 hadtörténetének kutatásában; mik az eredmények és a feladatok? Ilyen és hasonló kérdések jutnak az olvasó eszébe Urbán Aladár terjedelmes és értékes kandidátusi disszertációjának javított és részben kiegészített változatának tanulmányozásakor.

1848–49 kutatása a felszabadulás után több nagy ösztönzést kapott; először a centenárium, utána pedig Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója alkalmával. Mindkét évforduló, különösen az utóbbi, komoly indítást adott a magyar szabadságharc története marxista igényű kutatására, egyúttal ösztönzött a 48 hadtörténetével való foglalkozásra is.

Átfogó és ugyanakkor kellően részletes feldolgozás azonban sem akkor, sem azóta nem született; akkor megfelelő erők hiányában és a forrásanyag feltáratlansága folytán. Erővel ma sem állunk sokkal jobban, viszont azóta rendkívül sokféle forrásanyagot ismertünk meg — részben nyomtatásban is —, s a marxista történettudomány általános előrehaladása, valamint 48 forrásanyagának korábban el sem képzelt mennyisége alapján világos, hogy még ma sem kerülhet sor egy nagy, a téma megkívánta igényű és terjedelmű hadtörténet elkészítésére.

Mi tehát a megoldás? Az, amit Urbán Aladár is választott: kellően (időben és terjedelemben) körülhatárolni valami témát, és minél szélesebb irodalmi és főleg levéltári anyag alapján nekivágni ennek feldolgozásának.

Történettudományunkkal szemben a század utolsó harmadában-negyedében támasztott igény csak az lehet, hogy a történeti igazság részletes feltárására a legnagyobb mértékben törekedve alkosson valóban maradandó műveket. Ilyen munkák elkészítéséhez aránytalanul sok időre van szükség, a kutatónak hosszú éveken át kell fáradozni, vesződni, ténylegesen hangyaszorgalommal gyűjteni össze az anyagot, s nem kevesebb türelem kell a feldolgozóhoz is.

Urbán Aladár jó 20 évvel ezelőtt látott neki az első honvédszászlóalj általános kérdései kutatásának. Hamarosan rájött, hogy 1848–49 hadtörténetének kezdete valójában kettős téma: a nemzetőrség és a honvédség szervezését nem lehet egymástól különválasztani, mivel ezek — és ezt éppen Urbán Aladár jelen munkája bizonyítja korábban nem ismert alapossggal és részletességgel — számtalan szállal kötődtek és kapcsolódtak egymáshoz. A gróf Batthyány Lajos vezette első független felelős magyar minisztérium a honvédséget a kezdet kezdetén a nemzetőrség részének tekintette, s az sem véletlen, hogy az első erőpróbát: a monográfia témáját időben is lezáró pákozdi csatát az első néhány honvédszászlóalj és a nemzetőrség együtt vívta meg.

Ily módon Urbán Aladár munkájának időbeli keretei meg is vannak. A kezdet: 1848 márciusa, az önálló fegyveres erő létrehozásának a pesti népforradalomban is megfogalmazott követelése. A szervezés, a nemzetőrség létrehozása nyomban megindul, s ez májussal kezdődően az első tíz honvédszászlóalj felállításával bővül. Vitathatatlan, hogy ennek a szervező munkának az első szakasza 1848. szeptember végéig, Pákozdig tart.

Mindenképpen helyeslést, mi több: dicséretet érdemel az a módszer, hogy a szerző több fejezetben mutatja be a nemzetőrség és az első tíz honvédszászlóalj megteremtését, felfegyverzését, kiképzését — végül pedig mindennek a próbáját jelentő első harcéri alkalmazást. A próba sikerrel járt: Pákozdnál 1848. szeptember 29-én valóban történelmi jelentőségű magyar győzelem született!

Urbán Aladár munkája — címéből is kitetszőleg — két főrészből áll, melyet előszó vezet be, és összefoglalás, továbbá időrendi áttekintés, forrás- és rövidítésjegyzék. végül hat fontos melléklet követ.

A rövid előszó lényegében a munka történetével, keletkezésének körülményeivel ismertet meg bennünket, kitérve arra is, kik és mivel segítették létrejöttét.

Az első főrész: „A nemzetőrség szervezése” három fejezetre tagolódik. „A nemzetőrség spontán alakulása és a pozsonyi törvényhozás” címet viselő I. fejezethől megtudjuk, hogy a március 15-i pesti forradalom egyik nagy, sokak által nem ismert sikere a nemzetőrség létjogo-

sultságának elismertetése volt. Március 16-án a napóleoni háborúk óta fennálló pesti polgárőrség átalakult nemzetőrséggé. Tisztikart választottak, fegyvereket szereztek, s létszámuk március 19-én már mintegy 4000 főre szaporodott. Hasonlóan — bár lassabban — létrejött Budán is a nemzetőrség, zömében jómódú elemekből.

Vidéken ugyancsak napok alatt elkezdődött a szervezés. Itt elsősorban a városok mozdultak meg, a megyék jóval lassabban. A városokban leginkább a volt polgárőrségre épült a nemzetőrség, a megyék viszont tartottak attól, hogy a „külnép”, tehát az elégedetlen, nyugtalanlankodó nép és vagyontalan nemesség kezébe fegyvert adjanak.

Pozsonyban a követekből és még inkább az országgyűlési ifjúságból alakult ideiglenes nemzetőrség, s ennek védelme alatt ülésezett az utolsó rendi országgyűlés. Ez az országgyűlés vitatta meg március 22-én a nemzetőrsegről szóló törvényjavaslatot, s fogadta el több hetes huzavona után. A lényeg: városban nemzetőr csak 200 pft értékű vagyonnal lehetett valaki. Elvileg tisztázatlan maradt: számoltak-e már ekkor a nemzetőrseggel mint külső feladat ellátására is alkalmas, tehát védelmi erővel.

Pesten és Budán közben tovább foly a szervezés, s április 14-én az ide érkező kormányt már több mint 7000 főnyi, kb. 6000 puskával felszerelt, valamennyire már ki is képzett nemzetőrség fogadta. — Vidéken ugyan lassúbb volt az előrehaladás, de egy-egy megyéből hamarosan ezret megközelítő, sőt többezres létszámú nemzetőrsegről érkeztek jelentések.

Urbán Aladár részletesen és sokoldalúan elemzi ennek a szervezésnek a különféle nehézségeit és problémáit, kitérve a vagyonos osztályok félelmére a nép fegyverhez jutásától, másik oldalról viszont a volt jobbágyok húzódozására is, akik tartós katonai szolgálatnak vélték a nemzetőrseget.

Mindezek alapján a szerző megállapítja (35. old.), hogy április végéig a nemzetőrség inkább a nagyobb városokban alakult meg, általában önkéntes alapon. A nemzetiségek ekkor még nem álltak ellent. Az összlétszám megközelíthette a 60 ezer főt, de fegyvere ebből legfeljebb minden negyedik embernek volt. A központi szervnek szánt Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése a fővárosra szorítkozott.

A munka II. fejezete a nemzetőrsegről az országgyűlésen hozott XXII. törvénycikk gyakorlati életbe léptetését ismerteti. Április 19-én Pesten gazdasági okokból megmozdulásokra került sor, antiszemita éllel. A kormány igyekezett végleges szervezetet adni a nemzetőrsegeknek, s ezt a feladatot országos szinten maga a miniszterelnök vette kézbe. Ő nevezte ki április 20-án ideiglenes jelleggel a Nemzetőrsegi Haditanácsot, mely végleges formában 1848 júliusára alakult ki.

Az összeírásokkal, halasztásokkal, felmentésekkel ez a szerv foglalkozott. Már áprilisban különböző zavargások kezdődtek, eleinte a volt jobbágyok körében, majd egyre nagyobb mértékben a nemzetiségi vidékeken. — Ilyen és hasonló okok folytán az országos összeírást még júliusban sem sikerült befejezni.

Ennek ellenére „1848 július elején az összeírt nemzetőrség országosan körülbelül 350 — 380 000 fő lehetett” — állapítja meg Urbán Aladár (69. old.).

Ezt a nagy tömeget fel kellett fegyverezni, ki kellett képezni — mint arról a III. fejezetből értesülünk. A kormány megpróbált idehaza is fegyvert gyártatni, de a pesti fegyvergyár szeptember végéig inkább csak javításokkal foglalkozott, és nem jártak nagyobb eredménnyel a vidéki kísérletek sem. Járhatóbb útnak látszott külföldről szerezni fegyvert. Ez július vége felé meg is kezdődött, és noha az osztrák szervek különféle címen igyekeztek gátolni, majd végleg lehetetlenné is tették, mégis sikerült külföldről mintegy 25 000 jóminőségű fegyvert vásárolni.

A nemzetőrsegnél 1848 nyarán mintegy 40 000 különféle fegyver lehetett, amit 120 — 150 000 szűrőfegyver egészített ki. A nemzetőrsegek részben kinevezett törzstisztjei, részben választott tisztjei voltak. Ezek vezetésével megkezdődött a kiképzés, a nemzetőrök begyakorlása is, majd júniussal kezdődően megjelentek az első szabályzatok.

Országosan 7000 főnyi lovas nemzetőr is szerveződött, s itt-ott még nemzetőri tüzérséggel is találkozunk.

A nemzetőrség eleinte őr- és karhatalmi szolgálatot látott el, majd fokozatosan előtérbe került harctéri alkalmazásának szükségessége is. Ezzel a témával a munka IV. fejezete foglalkozik; külön ismertette a nemzetőrségnek a déli táborban, a szerb felkelők ellen vívott harcait, a táborba szállítás nehézségeit, továbbá a nemzetőrség alkalmazását a Dráva-vonalon, tehát a horvát mozgalmal szemben, a tolnai nemzetőrök július 17-i önkényes hazatérését a verbászi táborból, ennek következményeivel és hatásával együtt. Mindezek alapján 1848 augusztusának közepén el kellett ejteni az addig kötelező mozgósítást, és fokozatosan rátértek az önkéntesek kiállítására. Ezeknél már nem számított a korábbi vagyoni és egyéb kötöttség, így sok munkanélküli mesterlegény, kereskedősegéd, sőt napszámos is bekerült közéjük. Ez végeredményben minőségi változást idézett elő a harctéri szolgálatra alkalmazott nemzetőrség osztályösszetételében (183. old.).

Az önkéntes nemzetőröket augusztus végétől négy kerületben összpontosították. Közülük mintegy 6500 vett részt és állt helyt Pákozdnál. 1848. szeptember 29-én.

A monográfia II. részében külön fejezet tárgyalja a honvédszászlóalj felállítását, és ismét külön fejezet ezek felszerelését, kiképzését és táborba szállását.

Az első honvédszászlóalj megszervezését a külföldön levő magyar katonaság hazahozására tett erőfeszítések sikertelensége tette szükségessé, továbbá az a tény, hogy a kormánynak nem volt saját. bárhol bevethető, Bécstől független fegyveres ereje. Ilyennek felállítását a minisztertanács május 15-én határozta el, a toborzási felhívás másnap jelent meg.

A „honvédi nemzetőrsereg” toborzása május 18-án indult meg Pesten. Május 29-ére együtt állt az 1. zászlóalj, június 6-ára a második is. A több mint kétezer jelentkező 8–10 %-a a tanult ifjúság köréből került ki (240. old.). Vidéken már jóval lassabban ment a jelentkezés, amiben a rendeletek értelmezése, sőt egymásnak ellentmondó volta is szerepet játszott.

A 3. zászlóalj Szegeden, a 4. Pozsonyban, az 5. Győrben, a 6. Veszprémben, a 7. Szombathelyen, a 8. Pécsen, a 9. Kassán, a 10. pedig Debrecenben alakult. Gyors eredmény született a Tiszántúlon, lassabban ment a jelentkezés Kassa környékén, s eltérő eredmények mutatkoztak a Dunántúlon is. Minderre a magyarázatot, állapítja meg Urbán Aladár, „elsősorban a tájék társadalmi-gazdasági feltételeiben: a *mezőgazdasági népesség belső arányaiban* (szellérek és majorságiak számában) és a *munkapiac feltételeiben* (a foglalkoztatásban) kell” keresnünk (262. old.).

A számszerű eredmények: 1848. július elején 7000, augusztus közepén 9500 körüli létszám. Ezek szociális összetételére csak rendkívül hiányos adatokból lehet következtetni, de megállapíthatjuk, hogy a parasztok aránya országosan 55–60% lehetett, az iparosoké 25–30%, ezen belül a mesterlegényeké 90 %! Végül a nem nemes származású értelmiségiek és a tehetős birtokos elemek együttes aránya 8–12 %-ot tehetett ki (266. kk. old.).

Az anyagi gondok elsősorban Kossuth pénzügyminiszter vállalt nyomták. A tervezett 10 zászlóalj előzetes költségvetése mintegy 600 000 Ft kiadással számolt. A munka részletesen ismerteti a felszerelés nehézségeit és eredményeit, zászlóaljankénti részletezésben. Külön kitér a kiképzésre, a szabályzatokra, a tisztikarra, a honvéd főparancsnokságra, még a honvéd hadügyesekre is.

Az első tíz honvédszászlóalj élére 6 tényleges és 4 nyugalmazott százados került, s hasonló arányt mutat a többi tiszti hely betöltése is. A Marcius Tizenötödike jogosan bírálta ezt az eljárást, állapítja meg Urbán Aladár, hogy „csupa neves és nemes ember alkalmaztatott” a honvédségnél (310. old.). Közrendű értelmiségiek tömeges tiszti kinevezésére csak a későbbiekben került sor.

Az első honvédszászlóalj hadszíntérre küldésével kapcsolatban a szerző rámutat: milyen félelmet keltett a főváros arisztokratái és tehetős polgárai körében a legszegényebb néposztálybeli honvédek fegyverhez jutása (318. old.).

Az 1. honvédszászlóaljat a drávai táborba, a 2.-at Szegeden át a bácskai sereghez küldték, ugyanide került a 3. is. Ebben a táborban augusztus végén, vagyis alig három hónappal a toborzás megindítása után már hat zászlóalj állomásozott. A drávai sereghez került még a 7. zászló-

alj, mely azután az 1. és a sietve szervezett 14. zászlóaljjal, továbbá a Perczel Mór által felállított Zrínyi-csapattal együtt vett részt a pákozdi csatában, melyről Urbán Aladár megállapítja, hogy „nemcsak a négy hónapja szervezett honvédség, hanem legalább annyira az alig hat hete létrehozott önkéntes nemzetőrség győzelme volt” (325. old.).

A monográfiában mondottakat a szerző végül külön össze is foglalja, kitérve a Batthány-minisztérium és az Országos Nemzetőrségi Haditanács szerepére. Az országosan szervezett nemzetőrség a tábori szolgálatban kudarcot vallott, ezért hozták létre az önkéntes nemzetőrséget. Új formájú fegyveres erő lett a honvédség, ennek első tíz zászlóalja előfeltétele volt „egy tömeghadserg gyors kiállításának” (354. old.).

Igenlő választ ad Urbán Aladár arra a sajátmaga által feltett kérdésre: segítette-e a Batthány-kormány hadügyi politikája az önvédelmi harcra való felkészülést? A választ a szerző az angol polgári forradalom, az amerikai függetlenségi háború, végül a nagy francia forradalom hadszervezésével való összehasonlítással indokolja, kimutatva a lényeges eltéréseit ezekkel szemben. Végül méltatja gróf Batthyány Lajos miniszterelnök tevékenységét és érdemeit, „széles látókörű és fáradhatatlan energiájú államférfi”-nak nevezve őt, „akinek nevéhez fűződik az 1848/49. évi szabadságharc első honvédzászlóaljainak megszervezése, valamint — legalábbis jelentős részben — a pákozdi győzelem előkészítése” (358–359. old.).

A terjedelmes és valóban sok újat adó, értékes munkát jól egészíti ki a közel kétszáz adatot tartalmazó „időrendi áttekintés”, a levéltári és kéziratoss források, továbbá a rövidítések jegyzéke, végül a hat melléklet; ezek között nemzetőrségi létszámok, nemzetőrségi és honvédtisztai névsorok. A munkához részletes mutató is tartozik, amiről azért is szükséges külön megemlékezni, mert a magyar könyvkiadásban elterjedt helytelen gyakorlat szerint az ilyesmi a legtöbb könyvnél hiányzik!

Hasonlóan elismerés illeti a kiadót a kötet legvégén található 11 képmellékletért. Láthatjuk itt különböző felhívások fényképét, a gyalogos és lovas nemzetőrség egyenruháját, szabályzatok címlapját, a 3. honvédzászlóalj néhány iratának másolatát.

A munka kivitelezése is méltó a tartalomhoz. Egy kérdést mégis fel kell tenni, és ez az, hogy miért választották a jegyzetek elhelyezésének az elképzelhető legrosszabb módját? Tudományos munka esetében lapalji jegyzeteket kellett volna alkalmazni. Helyettük a jegyzetek nem együtt vannak a kötet legvégén, hanem külön-külön minden fejezet után — ami az olvasást a lehető legnagyobb mértékben megnehezíti.

Borus József